

Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

Journal of Academic Language and Literature

YAZILI, SÖZLÜ VE ELEKTRONİK ORTAMDA KAHRAMANLIK
(Cilt/Volume: 5, Sayı/Issue: 3, Kasım/November 2021)

Uğur BAŞARAN

Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet
Üniversitesi
ugurbasaran46@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-4736-400X>

Toplumsallaştırılmış Cinsiyet Rollerini Bağlamında Keloğlan Masallarının Kadın Kahramanları

*Heroines of Keloğlan Tales in the context of Socialized
Gender Roles*

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 16.09.2021

Kabul Tarihi/Accepted: 04.10.2021

Yayın Tarihi/Published: 30.11.2021

Atıf/Citation

BAŞARAN, U. (2021). Toplumsallaştırılmış Cinsiyet Rollerini Bağlamında Keloğlan Masallarının Kadın Kahramanları. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 5(3), 85-98. <https://doi.org/10.34083/akaded.996498>

BAŞARAN, U. (2021). Heroines of Keloğlan Tales in the context of Socialized Gender Roles. *Journal of Academic Language and Literature*, 5(3), 85-98. <https://doi.org/10.34083/akaded.996498>

Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.

Öz

Temel olarak toplumsal hiyerarşide kadınlık ve erkeklik rol ve sorumlulukları ile buna bağlı konular üzerine bina edilen toplumsal cinsiyet çalışmaları, 21. yüzyıldan sonra önemi giderek artan, özellikle de son yıllarda popüler hale gelen bir disiplindir. Her ne kadar çalışma nesnesi olarak erkeğin adı da zikredilse, toplumsal cinsiyet çalışmaları daha çok kadın odaklı çalışmaları kapsamaktadır. Gerek ülkemizde, gerekse dünyada kadının toplumsal nosyonunun tarihsel süreç içerisinde değişime uğraması, beraberinde kadın erkek eşitliğinin/eşitsizliğinin daha çok gündeme gelmesini / tartışılmasını getirmiştir. Bu da, toplumsal cinsiyet çalışmalarını beslemekle birlikte feminizm vb. gibi iddialı ve bir o kadar da taraftar bulan akımların doğmasına vesile olmuştur. Bilhassa iş hayatına atılarak aile ekonomisinde kadının da söz sahibi olması, okuryazar oranında kadının lehine gelişen yükseliş söz konusu durumun doğmasını kolaylaştıran etmenler arasında sayılabilir.

Bu makalede, yukarıda kısaca değinilen toplumsal cinsiyet çalışmaları bağlamında Türk masal külliyatı içinde önemli bir yeri olan Keloğlan masallarının kadın kahramanları incelenmiştir. Makalede incelenen masallar, Naki Tezel'in "Türk Masalları" isimli eserinden alınmıştır. Kitaptaki 12 Keloğlan masalında yer alan bütün kadın kahramanlar, "cinsiyet rolleri", "iktidar-kadın ilişkisi" ve "hegemonik söylem bağlamında kadınlar" alt başlıklarında değerlendirilmiştir. İnceleme neticesinde kadınların gerçek hayattaki genel statü ve değerleriyle, Keloğlan masallarındaki statü ve değerlerinin paralellik arz ettiği ortaya çıkmıştır.

Anahtar sözcükler: Kadın, Keloğlan masalları, Toplumsal cinsiyet.

Abstract

Gender studies which are basically built on the roles and responsibilities of femininity and masculinity in the social hierarchy and related issues is a discipline that has become increasingly important after the 21st century, especially in recent years. Although the name of the man is mentioned as the object of study, gender studies mostly cover women-oriented studies. Both in our country and the world, the change in the social notion of women in the historical process has brought the equality of men and women to be brought to the agenda/discussed more. This, in turn, fosters gender studies as well as feminism etc. it has been instrumental in the emerge of assertive and equally popular movements. Particularly, the fact that women have a say in the family economy by entering the business life and the increase in the literacy rate in favor of women can be counted among the factors that facilitate the emergence of this situation.

In this article, the female protagonists of Keloğlan tales which have an important place in the Turkish fairy tale corpus are examined in the context of gender studies briefly mentioned above. The tales, examined in the are taken from Naki Tezel's "Türk Masalları". All the heroines in the 12 Keloğlan tales in the book were evaluated under the sub-titles of "gender roles", "power-women relationship" and "women in the context of hegemonic discourse". As a result of the examination, it has been revealed that the general status and values of women in real life and values in Keloğlan tales are parallel.

Keywords: Woman, Keloğlan tales, Gender.

Giriş: Toplumsal/laştırılmış Cinsiyet Kavramı

Cinsiyet olgusu üzerine yapılan çalışmalar, cinsiyetin biyolojik ve toplumsal olmak üzere iki farklı açıdan ele alınabileceğini ortaya koymuştur. Biyolojik cinsiyet, insanın cinsel organına göre belirlenir ve insanı kadın veya erkek olarak tanımlamamızı sağlar. 20. yüzyılın son çeyreğiyle birlikte bilim dünyasında kullanımı artan “toplumsal cinsiyet” kavramı ise, ilk olarak 1968 yılında Robert Stoller tarafından kullanılmıştır¹. Stoller, “Sex and Gender” isimli kitabında toplumsal cinsiyetin kadın ve erkek yaşamı üzerine kurgulandığını bildirmiştir (Görgün Baran, 2012, s.140’tan aktaran Akkaş, 2019, s.100). “Sex” terimi, anatomi ve fizyoloji temelli cinsiyetin biyolojik yönüne, “gender”, ise kültürel kalıplarla örülü toplumsal yönüne vurgu yapmaktadır. “Genel bir bakış açısıyla tanımlamak gerekirse cinsiyet, biyolojik anlamda kadın ve erkek arasındaki farklılıklar iken, toplumsal cinsiyet, sosyal ve kültürel değerlerle cinsiyete dair kimliklerdir. Cinsiyet kavramı, biyolojiyle alakalı bir kavram olduğundan sabit ve değişmezdir; toplumsal cinsiyet kavramı ise kültüre bağlı olarak ele alındığından toplumlara göre değişiklik gösterebilir” (Akkaş, 2019, s.100).

Cinsiyetin algılanışı noktasında, toplumsal cinsiyet ile birlikte normatif bir biyolojik cinsiyet algısının önüne geçildiği zannedilirken, bu kez de normatif bir kültürel algıya dönüş gerçekleşmiştir (Tunç, 2020, s.6). Toplumsallaştırılmış, yani toplumsal hale getirilmiş cinsiyet ile aslında, dışarıdan bir müdahale ile şekillendirilmiş, zaman içerisinde de kendi kalıp yargılarını, kabullerini ve retlerini oluşturmuş cinsiyet algısı anlaşılmalıdır. Temelinde biyolojik cinsiyet algısının kendisini yoğun bir biçimde hissettirdiği bu normatif toplumsallaştırılmış cinsiyet, bireyin sosyalizasyon² sürecinde de oldukça işlevseldir. İnsanın doğumundan ölümüne değin bütün seçimleri de buna göre belirlenir. Erkeğin ve kadının cinsiyet rolleri ve bu rollere göre nasıl davranmaları gerektiği de söz konusu sosyalizasyon sürecinin önemli öğrenme çıktılarıdır. Mesela bir erkeğin pembe renkli kıyafetler giy/e/memesi, kızların temizlik, yemek yapmak vb. ödevleri eksiksiz yerine

¹ Kadınlarla ilgili akademik çalışmalar, bilhassa feminist hareketin etkisiyle birlikte son yıllarda artmıştır. Bu artışla birlikte sosyal bilimlerin farklı alanlarında “cinsiyet sosyolojisi” (the sociology of gender), “cinsiyet çalışmaları” (gender studies), “kadın çalışmaları” (women’s studies), “feminist çalışmalar” (feminist studies) ve “kadın folkloru” (women’s folklore) gibi alt disiplinler oluşmuş ve bu disiplinler içerisinde kaynak paylaşımı, iktidar mekanizmaları ve emeğin yapılanışı gibi hususlar çeşitli perspektiflerden incelenmiştir (Tunç, 2021, s.12).

² Sosyalizasyon teriminin toplumsal cinsiyet rollerinin benimsenmesi noktasında da önemli işlevleri vardır. Erkeklerin sosyalizasyon süreçlerini toplumsal cinsiyet üzerinden sekiz başlıkta analiz eden Heiliger ve Engelfried’in ikinci başlıkta dile getirdikleri, konumuzla ilgisi bakımından önemlidir. “... İkinci nokta, emeğin toplumsal dağılımına vurgu yaparak kadınlara doğum aracılığıyla verilen yeniden üretim görevine işaret edip, erkeklerin bu durumdan sistematik olarak faydalandığını belirtir. Bu açıdan toplumsal sahada ev içine hapsedilen ve çocuk doğurmakla görevli olan kadınların, bu süreçlere katkı sağlamaktan kaçınan erkekler tarafından kullanıldıkları anlaşılır” (Onur & Koyuncu, 2004’ten aktaran Tunç, 2020, s.256).

getirmeleri gerektiği gibi kalıp yargılar/bilgiler, bireylere erken yaşlarından itibaren verilir.

Toplumsallaştırılmış cinsiyet, sosyal yapının diğer toplumsal ve politik biçimlerine bağlı olarak ortaya çıkar ve sonrasında bizzat kendisi aile, iş, sınıf, kölelik ve sömürgecilik şeklinde örneklendirilebilecek olan bu formları yeniden üretir. Dolayısıyla toplumsallaştırılmış cinsiyetin belirli bir toplumsal ve siyasal bağlamda oluştuğu ve varlığını devam ettirebilmek için de söz konusu bağlama muhtaç olduğu söylenebilir (Butler & Wedd, 2011'den aktaran Kıran, 2017, s.3).

Kadının ve erkeğin neler yapabileceğine, nasıl davranacağına ilişkin yukarıda bahsi geçen kalıp yargıların temelinde ataerkil toplum yapısı yatmaktadır. Ataerkillik, (patriarka) toplum içindeki iktidar odaklarının erkek egemenliğine göre kurgulandığı sistemin adıdır. Bu sistem içinde iktidarı elinde bulunduran erkek egemen zihniyet, kadına çok küçük ve dar bir iktidar alanı tanımlar. Bu alanın da koruyucusu ve gözcüsü olarak kendini görür. Ataerkil toplumlarda kadınların toplumsal cinsiyet rolleri genellikle erkekler tarafından belirlenir ve kadınların hiçbir zaman erkekler kadar hakkı yoktur. Ataerkil sistemde erkek gücü, iktidarı, kültürü ve kamusal alanı temsil ederken kadınlar zayıflığı, bedeni ve özel alanı temsil ederler (Akkaş, 2019, s.111).

Yukarıda kısaca tanımlanan ataerkil yapı, bilhassa da sözlü kültür ortamında üretilip tüketilen kültürel ürünleri doğrudan etkileme potansiyeline sahiptir. Pek çok gelenek, görenek, âdet, töre vb. sosyal normlar ve bunlara bağlı ortaya çıkan ritüellere göz atıldığında erkeğin dominantlığını ve kadının pasifliğini görebilmek mümkündür. Kültürün önemli verimlerinden edebiyat da söz konusu durumun izlenebileceği alanlardan biridir. Toplumun kolektif ürünleri olarak da değerlendirilebilecek anonim halk edebiyatı mahsulleri, içinden çıktığı toplumun bütün yanlarının izlenebileceği türlerdir. Anonim halk edebiyatının anlatma esasına dayalı türlerinden olan masallar da ataerkil sistemin izlerinin sürülebileceği türlerden biridir.

Masallar ve Keloğlan Masalları

Masal, anlatma esasına dayalı türler içinde mitlerle birlikte en kompleks yapı ve diğer türlerle en çok etkileşim halinde olan türdür. Ayrıca, sadece Türk halkbilimi çalışmaları tarihine değil, dünya halkbilimi çalışmaları tarihine de bakıldığında, masalın ilk çalışılan türler arasında olduğu da görülmektedir. Bugüne kadar masallarla ilgili pek çok tanım yapılmıştır. Bu tanımları burada alt alta vermek yerine Ignacz Kunos'un masallarla ilgili yaptığı şu değerlendirmeyi vererek üzerine düşünmek yeterli olacaktır. Kunos masalları, "*Her milletin âyine-i devranı*" olarak değerlendirir ve "*Bu âyineye bakacak olursak hem eskilerin ibadetlerini hem de kadim vakitlerimizin ahlakını da görmüş oluruz*" (1925, s.131) demektedir. Bu bağlamda

masallar, geçmişin düşünce sistemini, etik kurallarını, değer yargılarını, ait oldukları toplumun gelenek-göreneklerini, hayata bakış açılarını, olayları algılama biçimlerini, ait oldukları toplumları ve o toprakların insanların özelliklerini anlatır (Gedik, 2020, s.363; Boyraz, 2002, s.2).

Masal, sosyal koşulların ve kültürel kabullerin değişimini izleme açısından da ilginçtir. Aynı masal içinde birkaç devrin yaşaması, eskiye yeninin değişkenliklerinin eklenmesi, kadıyla modern belediyenin, telgrafın bir aradalığı gibi tutarsızlıklar; masalın değişen, demek ki yaşayan bir varlık olduğunu kanıtlar. Bazen de tarihin farklı kesitlerindeki değer yargıları birbirinin içinde döner. Bu değer yargılarının da tezat oldukları noktaya kadar izlenip araştırılmadığına, bu nedenle de çatışmadığına, yeni kültürün değerlerinin ilksel olana bölük pörçük yamalarla bütünlük, tutarlılık kaygısı taşımadan eklendiğine şahit oluruz (Sezer, 2014, s.16).

Masalların daha çok çocuklar için anlatılan bir tür olduğu bilgisi yaygın ancak eksik bir bilgidir. Zira masallar, ilk olarak yetişkin erkekler tarafından akranları ve hemcinsleri için tertip edilmiştir. Zaman içinde erkeklerin ilgisi başka alanlara kayınca masalci, yerini masal anasına bırakmış ve masalın dinleyici kitlesi de çocuklar lehine dönmüştür (Jan, 1997, s.88).

Keloğlan masalları, Türk masal külliyatı içinde en popüler ve bilindik masallardandır. Başkahraman Keloğlan merkezinde şekillenen bu masalarda mesajlar, genellikle başkahraman Keloğlan üzerinden verilir. Keloğlan tipi, alışılmış kahraman modelinin dışındadır. Keloğlan, doğumları bile olağanüstü şekillerde gerçekleşen destan kahramanlarından farklı olarak yoksulluk içinde büyümüş sıradan bir köylü çocuğudur. Anlatılarda onun nasıl doğduğu anlatılmadığı gibi gerçek adı bile bilinmez (Harmancı, 2010, s.12). Bütün bu sıradan ve basitliğine rağmen Keloğlan³ hep “en”lerle mücadele eder ve zorlukları aşarak amacına ulaşır. Amacına ulaşırken kullandığı güç çoğu zaman bilek gücü değil, zekâ gücüdür.

Keloğlan masalları halk kültürüne dair pek çok veri içermektedir. Bu verilere yakından bakıldığında kültüre ve kültürü oluşturan alt yapıya dair önemli çıktılara ulaşılabılır. Bu bağlamda aşağıda, Naki Tezel’in *Türk Masalları* (Tezel, 2013) isimli eserinde yer alan 12 Keloğlan masalı incelenmiştir. Tezel’in eserinde toplamda 54 masal⁴ vardır ve son 12 masalın başkahramanı Keloğlan’dır.

1. Keloğlan ile İhtiyar
2. Keloğlan Yemen’de

³ Keloğlan fenomenolojisinin çeşitli kültür ortamlarına nasıl yansıdığı ve işlendiği hakkında detaylı bilgi için bkz. Özdemir, 2021.

⁴ Tezel, eserinin önsözünde yayınladığı 54 masalı 1933-1954 yılları arasında başta İstanbul ve Ankara olmak üzere yurdun çeşitli bölgelerinden büyük bir sabır ve titizlikle derlediği yüzlerce masalın içinden seçtiğini ifade etmektedir (Tezel, 2013, s.22).

3. Keloğlan'ın Ali Cengiz Oyunu
4. Oduncu Keloğlan
5. Keloğlan Hindistan Yolunda
6. Keloğlan'ın Köse'ye Masalı
7. Keloğlan Ölüyü Diriltiyor
8. Tembel Keloğlan
9. Dev ile Keloğlan
10. Keloğlan Yedi Kat Yerin Altında
11. Keloğlan'ın Tokmağı
12. Hamamcı ile Keloğlan

Aşağıdaki değerlendirme ve tahlillerde masallara gönderme yaparken masalın adı yerine yukarıda yer alan numaraları tercih edilmiştir.

Cinsiyet Rollerı

Cinsiyet rollerı, hem erkek hem de kadınlar için genellikle akrabalık ilişkileri bağlamında atanır. Kadınların cinsiyet rollerı anne, nine, eş, sevgili, nişanlı, hala, teyze, yenge, elti, kuzen, evlat, dul, gelin, bacı/kız kardeş, görünce, kaynana ve üvey anne şeklinde sıralanabilir. İncelenen Keloğlan masallarında kadın, kayda değer bir rol olarak yalnızca anne rolünde aktif bir biçimde karşımıza çıkmaktadır. Anneliğın dışındaki rollerde –söz gelimi eş, dul kadın, evlat vs- sadece rolün adı vardır ancak role dair herhangi bir somut veri bulunmamaktadır.

Annelik, geleneksel kültürde kadından ulaşması beklenen yegâne hedefdir. Ataerkil sistemde kutsallık atfedilen, kadının sözünün geçerli olması için bürünmesi gereken en önemli rol de anneliktir. Evlen/e/meyen ve evlenmesine rağmen anne olamayan kadınların uğradığı kültürel baskının altında yatan en önemli sebep de toplumun kadına biçtiğı bu kutsal rolden ilgili kadınların uzaklaşmasıdır. Ayrıca kadının annelik öncesinde “femme fatale” (ölümcül kadın tipi) özelliğı gösterirken, annelikle birlikte bu özelliğinden azat olması da erkek egemen zihniyetin kadını anneliğe yönlendirmesindeki bir başka önemli sebeptir. Erkek, kadına verdiği bu kutsal rol karşılığında, genel şablonda kadının üzerindeki otoritesini sağlamlaştırır.

İncelenen 12 masalın 8'inde (1, 2, 3, 4, 5, 8, 11, 12) Keloğlan'ın annesi masalların başından sonuna kadar oğlunun yanındadır. Hiçbir masalda gerçek adının ne olduğuna dair bir bilgi verilmemiştir. Annenin yer aldığı hiçbir masalda Keloğlan'ın babası masalda zikredilmemiştir. Bu veri, annenin rolünü tam oynayabilmesi için babanın varlığının tehdit olabileceğı şeklinde yorumlanabilir. Dinleyici/okuyucu zihninde standart/basit/ihtiyar ama oğlu için her şeyi yapabilecek bir anne tipi oluşturmak adına Keloğlan'ın annesi için sık sık “kadıncağız” ifadesi kullanılmıştır. “–cağız” küçültme eki burada oldukça işlevseldir. Kadının yaşlılığı, kimsesizliği, fakirliği ve mütevazılığı ilgili ekte gizlidir.

Keloğlan masallarında anne figürü doğruyu, erdemi, tecrübeyi ve iyiliği temsil etmektedir. 1. masalda, Keloğlan'ın başına gelen musibetlerin sebebini çözen, 2. masalda Yemen kralının kızını nasıl kaçırması gerektiğini en ince detayına kadar anlatan, 3. masalda ise sırf oğlunun gönlü olsun diye padişahın kızını vasıfsız oğluna isteyecek kadar cesur bir profil sergileyen isimsiz bir kahramandır. Annenin, masalların başında çoğu zaman "... bir kadıncağzım Keloğlan adında bir oğlu varmış" şeklindeki giriş betimlemesinde Keloğlan'dan bile önce rolüne bağlı adı zikredilir. Okuyucu/dinleyici, eğer annesi olmazsa Keloğlan'ın başına çok daha fazla belaların geleceğini ve bu belalardan Keloğlan'ın kurtulma şansının düşük olduğunu hisseder. Bu bakımdan ona karşı içten içe derin bir saygı duyar. Zira, Keloğlan'ın anasından başka sığınacağı kimse de yoktur.

Keloğlan masallarında Keloğlan'ın annesinden başka anneler de vardır ancak hiçbir Keloğlan'ın annesi kadar güçlü ve aktif değildir. 3. masalda, Ali Cengiz'in tek kız çocuğunun annesi olan kadın, Keloğlan'ın Ali Cengiz'den kaçıp kurtulmasına yardım ederek bir nevi onun canını kurtarır. Kendi eşinin işine çomak sokan kadının bu tavrının altında muhtemelen eşinden gördüğü kötü muamelenin dışında annelik içgüdüsi etkili olmuştur. 9. masalda ise Keloğlan, 40 çocuklu bir ailenin son ferdidir. Bu veriye dikkatle bakıldığında 40 çocuğun tek bir anneden doğması dikkat çekicidir. Diğer bir deyişle Keloğlan'ın 39 kardeşi vardır ve annesi Keloğlan dışında 39 çocuğun daha annesidir. Masalda, annenin Keloğlan'ın hayatına doğrudan dokunamaması, onu yönlendirememesi ve Keloğlan devin eline düşerken annenin yardımcı kahraman olarak sahneye çık/a/maması, sorumluluk yoğunluğundan kaynaklanıyor olmalıdır. Keloğlan haricindeki 39 çocuğun varlığı, anneyi masalda pasifize etmiştir.

İktidar-Kadın İlişkisi

Cemal Bâli Akal'a göre iktidar, iki boyutlu bir kavramdır. Bunların birincisi yasalar ve bu yasaların uygulanmasına ilişkin; ikinci boyut "cinsel hakimiyet"le ilgilidir. İktidar, bu iki kavramdan bağımsız düşünülemez (2003, s.20). Akal, bu durumun sebebini siyasi iktidar ilişkisinin önce kadın erkek ilişkisinde ortaya çıkmasına bağlar. "Siyasi iktidar ilişkisini yasa/uygulama ilişkisi şeklinde ele aldığımızda kadın/erkek ilişkisini de tüm toplumları kapsayan bir "Erkek Yasa'sı/Yasası'nın uygulandığı kadınlar ilişkisi olarak özetleyebiliriz" (Koyuncu Güçbilmez, 2005, s.25) diyerek aslında, günümüzde iktidarın cinsiyetinin de erkek olduğunu; kadın hâkimiyetinde gibi görünen iktidar merkezlerinin de temelde erkek egemenliği altında olduğunu ifade etmektedir.

Keloğlan masalları, ataerkil sistem içinde kurgulanmış ve o sistemin dünya görüşünün çıktılarının okunabildiği halk anlatıdır. Bütün Keloğlan masallarında iktidar odaklarının neredeyse tamamı, eril egemenlik altındadır. Genel anlamda, dışıl tahakkümün yer aldığı hiçbir masal yoktur. Bu durumun ortaya çıkmasındaki ana

sebepe, ataerkilliğin toplumun geneli üzerindeki etki gücüdür. Halk, muktedirlik ve güç potansiyeli gördüğü kurumları zihninde erilleştirmiştir. Öyle ki iktidar kurumu, “baba” olarak telakki edilir (Koyuncu Güçbilmez, 2005, s.23).

İncelenen 12 Keloğlan masasında, muktedirlik bağlamında, kahramanların mesleklerine, işlevlerine ve manevî ağırlıklarına bakıldığında kadın kahramanların erkek kahramanlar karşısında zayıf, hafif ve ezik kaldığı görülmektedir. Bütün masalarda en güçlü iktidar odağı olarak karşımıza çıkan devlet yöneticisi, –yani padişah- erkektir. 2. masalda padişahın yerini Yemen Kral alır ki o da bir erkektir.

Kadınlar, hiçbir Keloğlan masasında yöneticilik görevine yükselememişlerdir. Genellikle evde bekleyen, temizlik ve çocuk bakmakla görevli insanlar olarak karşımıza çıkarlar. Bu noktada masalarda kadınların neredeyse yegâne yaşam alanları olan “ev”lere yakından bakmakta fayda vardır. Masalarda evler, kadının birincil ve neredeyse tek yaşam alanıdır. Bu da beraberinde kadınların kendilerine ev içi hiyerarşide –en azından görünürde- bir iktidar alanı oluşturmalarını getirir. Kadını ev içinde etken kılan ataerkil söylem, kadınlar arasındaki ilişkileri de yapılandırmaktadır (Ölçer Özünel, 2006, s.53-54). İncelenen masalarda eş ve anne rollerinde karşımıza çıkan tüm kadınlar, bir evin –yani dört duvarın- içindedir. Bu kadınların evden çıkmalarına izin verilmez. İzinsiz çıkanlar hor görülür ve ayıplanır. Öyle ki dışarıdan o eve gelecek kadın da evdeki standart kurallara uymak zorundadır. Ancak böylece “öteki”likten çıkıp “bizimki” olabilir. Bir kadının “bizimki” olması, masalarda çok önemli bir eşiktir (Ölçer Özünel, 2006, s.54).

1. masalda yemek getirmekle görevli kişiler “peri kızları”dır. Aynı masalda Keloğlan’a “Evde çocuğuma bakayım da geleyim” diyen hilekâr kadın, her ne kadar çocuk bakmayı bir aldatma yöntemi olarak kullansa da ev-çocuk ilişkisi içinde olması, onun iktidar alanının sığlığını göstermektedir. 2. masalda alınıp satılan bir meta olarak karşımıza çıkan kadınlar, cariye rolündedir. Aynı masalda Yemen’de seyahat edilen geminin temizlikçileri de kızdır. Burada kızların “güzel” sıfatını taşımaları, masaldaki erkek iktidarına ait zihniyetin de doyurulması anlamına gelir. 3. masalda Keloğlan’ın annesi, oğlunu evlendirmek ister. Annenin buradaki temel amacı, oğlunun mürüvveti ve mutluluğundan ziyade, ev işlerinde kendine yardımcı olacak bir kadına kavuşmaktır. Görüldüğü üzere, henüz ortada bile olmayan müstakbel gelinin evdeki rolü ve iktidar paylaşımında payına düşen oran bellidir. 5. masalda Keloğlan Hindistan’a seyahate çıkarken annesi ve eşi evde onu bekler. Her iki kadın da masalda ev hanımıdır ve Keloğlan için vardır. Aynı şekilde 4 numaralı masalın kadın kahramanları olarak karşımıza çıkan Ali Cengiz’in eşi de ev hanımıdır. Söz konusu kahramanların spesifik bir meslekleri yoktur. 10. masalda Keloğlan yerin yedi kat altındaki devi ararken karşısına “üç güzel kız” çıkar. Bu kızların da masaldaki işlevi Keloğlan’a yardım etmekten ibarettir. “Güzel” sıfatını taşımaları da yine kurgunun erilliğini göstermesi bakımından önemlidir. 12. masalda, Keloğlan’ın

mücadele ettiği hamamcının karısının tek görevi, yemek yapmaktır. Hamamcı ne zaman ve hangi türden bir yemek istese, isimsiz karısı hiç itiraz etmeden görevini yerini getirir. Buna benzer durum, 7. masalda karşımıza çıkmaktadır. Bu masalda Keloğlan'ın karısı, sahneye sadece yemek yapmak ve evi temizlemek için çıkar. Eşinin bütün isteklerini "peki" diyerek yerine getirir. Aynı masalın sonunda ise ölüyü diriltme oyunu oynayan Keloğlan'ın bu uğraşı, köylüsünün eşinin ölümüne neden olur. Masaldaki en dikkat çekici noktalardan biri de budur. Zira bir kadın, iki erkeğin kendi arasındaki mücadele yüzünden –deyim yerindeyse- yok yere canından olur.

Keloğlan masallarında kendine iktidar alanı bulabilen tek kadın Keloğlan'ın annesidir. Kadının yaşlı ve başkahraman Keloğlan'ı dünyaya getiren kişi olması, çok sığ da olsa ona bazı iktidar sahalarının kapılarını açmıştır. Örneğin 1. masalda Keloğlan, annesine altın yumurtlayan bir tavuk hediye etmektedir. Her ne kadar masalın devamında tavuk, Keloğlan'ın hatası sonucu elden kaçsa da, ekonomik anlamda aileyi ihya edecek bir varlığın anneye teslim edilmesi anlamlıdır. 2. masalda, Keloğlan'ın içinde bulunduğu çıkmaz karşısında annesi, bilge bir tip olarak ortaya çıkarak oğluna yapması gerekenleri anlatır ve onu darboğazdan çıkarır. 3. masalda, Keloğlan'ın anasından başka kimsesi olmadığı özellikle vurgulanmıştır. Buradan hareketle, Keloğlan için annesinin ne kadar değerli ve önemli olduğu anlaşılmaktadır. 8. masalda Keloğlan'ı eve almamakla tehdit edebilmesi, annenin ev merkezli otoritesinin en önemli delillerindedir. 11. masalda ise Keloğlan'ın iletişime geçtiği tek aile bireyi annesidir. Bu veri de göstermektedir ki anne aslında aileyi de temsil etmektedir.

Hegemonik Söylem Bağlamında Kadınlar

İnsanoğlu, herhangi bir konu hakkındaki görüşlerini ifade ederken veya bir olayı anlatırken kimi zaman açıktan, kimi zamansa örtülü bir şekilde sahip olduğu duygu ve düşünce dünyasıyla alakalı ipuçları vermektedir⁵. Bu ipuçlarının analiz edilmesinde "söylem analizi" tekniği oldukça işlevseldir. Söylem çözümlemeleri, imgesel evrenden farklı olarak simgesel düzeni biçimlendiren güç ilişkilerini, değerleri, düşünceleri, kimlik tanımlamaları gibi toplumsal olguların dilsel kurgulamalar yoluyla yansımalarını ortaya koymayı amaçlar. Bu bağlamda dilbilimle olduğu kadar göstergebilimle de ilişkili olan söylem analizi, yorumlayıcı ve açıklayıcıdır (Günay, 2013, s.79 ve Sözen, 1999, s.147'den aktaran; Çelik, 2021, s.112).

"Hegemonya" ile iktidar arasında paralel bir ilişki vardır. Zira her iki kavram da doğrudan güç ve tahakkümü çağrıştırır. Çalışmanın "İktidar-Kadın İlişkisi" alt başlığında bahsedildiği üzere tıpkı iktidar gibi hegemonya da aslında eril bir

⁵ Bu cümledeki "açıktan" ve "örtülü" nitelemeleri, Mihail Bahtin'in söylem analizlerinde ortaya koyduğu "basit" ve "karmaşık" söylem türleri içinde değerlendirilebilir. Konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Bahtin, 2016.

karakterde karşımıza çıkmaktadır. Halk anlatılarının anonim anlatıcıları çoğu zaman, anlatının merkezinde oluşan hegemonya alanının sahipleridir⁶. Konuya Keloğlan masalları özelinden bakıldığında masalları anlatan “bilinmeyen, gizemli” kişinin eril bir dil kullandığı ve dinleyici kitlesi üzerinde hegemonya kurma arzusu hissedilmektedir. Burada anlatıcı her şeye hâkim olan sınıfı temsil etmektedir. Dinleyici ise anlatıcının ahlâkî ve kültürel değerlerini, genel olarak ideolojisini ve buna bağlı birtakım ön kabulleri özümseyecek olan sınıfı temsil eder (Somuncu, 2015, s.61’den aktaran; Güngör, 2016, s.109).

İncelenen 12 Keloğlan masalının tamamında eril hegemonik söylem kendini yoğun bir şekilde hissettirmektedir. Örneğin, 1. masalın giriş formelinde yer alan aşağıdaki ifadeler, masalı anlatıcısının kuvvetle muhtemel erkek olduğunu, kullandığı dil ve üsluptan açıkça ortaya koymaktadır⁷.

... *Dediler aptal, gitme burda kal. Bana bir kız alıp nikâh ettiler. Açtım bir duvak, baktım bir kabak. Adamdan azma, dişleri kazma. Ensesi telli, kurbağa belli. Sağlamdır binası, sağlıkla oturması. Olur elbet bir çocuk anası...* (Tezel, 2013, s.455).

Yukarıdaki tekerleme, görücü usulü bir evlilikte erkek tarafının duygu ve düşünce dünyasını göstermektedir. Buna göre erkek, evlendiği kadını aşırı çirkin bulmasına rağmen kadının doğurganlık özelliğinde herhangi bir sorun olmadığı için kabul etmiş durumdadır. Dikkat edildiğinde üstten bakan ve aşağılayıcı bir üslup kullanıldığı görülmektedir.

Keloğlan masallarında hegemonik söylemin gözlemlenebildiği başka bir alan da evliliklerdir. Evliliklerin tamamında erkeğin isteyip aldığı; bu esnada kadının herhangi bir söz hakkının olmadığı görülmektedir. 2. masalda Keloğlan, padişahı için Yemen Kralı’nın kızını kaçıır. Masalın sonunda padişah kızla evlenir ve Keloğlan’ı ödüllendirir. Olaylar cereyan ederken Yemen Kralı’nın kızı hiç konuşmaz. Hayatında daha önce hiç görmediği padişahla kaçırılarak evlenmek zorunda kalır. Masalda kıza söz hakkı tanınmamıştır. 3. masalda ise padişah, Keloğlan’a ödül olarak kızını vereceğini söyler. Masalın sonunda Keloğlan, padişahın kızını alır. Kızın rızasının olup olmadığı masalın hegemonik söylemi içinde önemli değildir. Aynı durum 12. masalda da vardır. Bu masalda da padişah, ortanca kızını, kızının görüşünü almadan Keloğlan’a verir.

⁶ Halk anlatmalarının anlatı ve anlatıcı merkezli değişim ve dönüşüm dinamikleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Ekici, 2005.

⁷ Oysa ki masallar, “Masal anası” olarak adlandırılan anlatıcılar tarafından anlatılır. Masal anlatıcısının için üzerinde masal bilmesi, masalları bütünlüklü bir yapıda ve akıcı bir şekilde anlatması beklenir (Önal, 2011, s.69’dan aktaran; Erken, 2018, s.165). Masal anlatıcılarının kimliği hakkında detaylı bilgi için bkz. Ergun, 2014.

Keloğlan masallarındaki hegemonik söylem kimi zaman da kadın kahramanlar için tezyif edici ifadelerde kendini göstermektedir. Örneğin 9. masalda dev, karısını uyandırmak için “Uyan karı!” diye hitap etmektedir. Söz konusu ifadedeki emir kipi ve “karı” sözcüğünün geleneksel kültürdeki anlam alanları düşünüldüğünde, dev de olsa bir kadının erkek gözündeki manevî ağırlığı ortaya çıkmaktadır. 12. masalda ise, evlilik dışı ilişkiye girme potansiyeli olduğu düşünülen kadınlara karşı, erkek zihninin nasıl bir bakış açısı geliştirdiğine dair önemli bir veri bulunmaktadır. İlgili masalda Keloğlan, hamama kız kılığında girer ve hamamcı bunu fark eder. Bu durum masalda şu ifadelerle yer alır:

Annesi razı olunca giyinmiş, kuşanmış, bir kız gibi süslenerek hamama gitmiş, kapıyı çalmış. Hamamcı kapıyı açınca, Keloğlan sesini incelterek:

-Seninle biraz gizli konuşmak istiyorum. Sizin eve gidelim de konuşalım” demiş. Hamamcı bunu evvelâ fena bir kadın zannetmiş; bir av buldum ümidiyle sevinmeye başlamış (Tezel, 2013, s.523). Hamamcının kadın kılığına girmiş Keloğlan’ı “kötü kadın” olarak düşünmesinin sebebi onu para karşılığı cinsel ilişkiye giren bir hayat kadını zannetmesidir. “Kötü” olarak nitelediği bir kadını aynı zamanda “av” olarak değerlendirmesi ise, hamamcının eşine ihanet ederek kadınla cinsel ilişkiye girmeyi hayal ettiğinin göstergesidir. Görüldüğü üzere burada bir tezat bulunmaktadır. Zira hamamcı, kadın zannettiği kişiye hem “fena” der hem de onunla birlikte olmak ister. Bu durum aynı zamanda, geleneksel kültürde “tabu” olarak değerlendirilen cinselliğin de kadınlar üzerinden kurgulandığını; yaptırımların ve genellemelerin de yine kadınlara uygulandığını gösteren önemli bir örnektir⁸.

Sonuç

Masallar, halkın anlatma ve dinleme ihtiyacını gideren bir tür olarak, diğer anlatma esasına dayalı türler içinde en işlevsel olanlardan biridir. Bir toplumun değer yargıları, dünya görüşü, refleksleri ve toplumsal cinsiyet algısı masallar üzerinden kuşaktan kuşağa aktarılabilir. Bu bağlamda masallar aynı zamanda bir kültür aktarıcısıdır.

Masalların yukarıda hülasa izah edilen yönleri dikkate alınarak Keloğlan masallarının kadın kahramanları incelenmiştir. Buna göre genel hatlarıyla şu bulgulara ulaşılmıştır:

- Hiçbir kadın kahraman kendi gerçek adıyla masalda yer alamamıştır. Buna Keloğlan’ın annesi de dâhildir.

⁸ Farklı masallardaki “kötü” ve “iffetsiz” olarak nitelendirilen kadın kahramanlar hakkında detaylı bilgi için bkz. Şen, 2008, s.132-138.

- Kadın kahramanlar masallarda genellikle işçi, temizlikçi, köle ve ev hanımı olarak yer almıştır. Buna bağlı olarak da kadınların masallardaki ağırlığı hissedilmemektedir.
- Keloğlan'ın annesi, bütün kadın kahramanlar içinde en çok değer gören kahramandır. Masalın başında Keloğlan'la birlikte ilk sahneye çıkan kişi olmasının yanı sıra yaşlı kadınların güvenilirliği de, onu pek çok masalda hamî pozisyonuna yükseltmiştir.
- Bütün Keloğlan masallarında eril bir hegemonik dil/üslup hâkimdir. Bu da beraberinde kaynakların paylaşımı, iktidar mekanizmaları ve emeklerin yapılanışı noktalarında kadınların aleyhine bir tablonun ortaya çıkmasını getirmiştir.
- Keloğlan tipi fenomen bir tiptir. Keloğlan lakaplı, adı meçhul bu kahraman adına anlatılan masalların gerçek hayatta yaşamış kafasında saç olmayan bir delikanlının başından geçen olaylardan ibaret olduğunu düşünmek yanlış olacaktır. Keloğlan aslında bir olgunun adıdır. Onun başından geçmiş gibi anlatılan masallar aslında Ahmet'in, Mehmet'in, hepimizin başından geçmiş / geçmesi muhtemel olaylardan ibarettir.
- Keloğlan masallarında yer alan kadınlar, gerçek hayattaki kadınların bir nevi izdüşümüdür. Halk, kadınları toplum içinde nasıl görüyor ve konumlandırıyor, Keloğlan masallarında da o şekilde resmetmiştir. Bu bağlamda, Keloğlan masallarındaki hâkim ataerkil yapı ve beraberinde getirdiği hegemonik söylemin günlük hayatta da karşılığı olduğu çıkarımı yapılabilir.

Kaynakça

- Akal, C. B. (2003). *İktidarın üç yüzü*. Dost Kitabevi.
- Akkaş, İ. (2019). Cinsiyet ve toplumsal cinsiyet kavramları çerçevesinde ortaya çıkan toplumsal cinsiyet ayrımcılığı. *EKEV Akademi Dergisi*, ICOAEF Özel Sayısı, 97-118.
- Bahtin, M. M. (2016). *Söylem türleri ve başka yazılar*. (Çev. Okan N., Çiftçi). Metis Yayınları.
- Boyraz, Ş. (2002). Binbir gece masallarının yeniden yayınlanması dolayısıyla. *Folklor/Edebiyat*, 31: 248-252.
- Butler, J. & Weed, E. (2011). *The question of gender: John W. Scott's Critical Feminism*. Indiana University Press.
- Çelik, A. (2021). Hac anlatılarında yabancı imajı. *Millî Folklor*, 17(130): 110-119.
- Ekici, M. (2005). Türk sözlü geleneğinde anlatıcılar ve anlatmalar arasındaki ilişkiye art zamanlı (diyakronik) ve eş zamanlı (senkronik) bir bakış. *Prof. Dr. Fikret Türkmen Armağanı*. Kanyılmaz Matbaası.
- Ergun, P. (2014). Türk masal anlatıcısının kimliği. *Millî Folklor*, 104, 33-45.
- Erken, J. (2018). Feminist teori ışığında Muğla masallarında kadın algısı. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 19(42), 163-186.
- Gedik, S. (2020). Masalların eğitimsel işlevleri. *Sosyal Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 3(1), 356-367.
- Görgün Baran, A. (2012). *Davranış bilimleri*. Siyasal Yayınları.
- Günay, V. D. (2013). *Söylem çözümlemesi*. Papatya Yayınları.
- Güngör, B. (2016). Söylem analizinin açılımları ve Romanda Bilgi, İktidar, İdeoloji. *Dede Korkut*, 10, 108-114.
- Harmancı, M. (2010). *Türk masallarında Keloğlan tipi*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Jan, I. (1997). Bir varmış bir yokmuş. (Çev. Şeref, Boyraz), *Millî Folklor*, 36: 45-48.
- Kıran, E. (2017). Toplumsal cinsiyet rollerini bağlamında Türkiye'de çocuk gelinler. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, ICOMEP Özel Sayısı, 1-8.
- Koyuncu Güçbilmez, B. (2005). *İktidar ve kadın: İktidar kavramının kadın araştırmaları çerçevesinde yeniden çözümlenmesi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kunos, I. (1925). *Türk halk edebiyatı*. İkbâl Kütüphanesi.

- Onur, H. & Koyuncu, B. (2004). Hegemonik erkekliğin görünmeyen yüzü: Sosyalizasyon sürecinde erkeklik oluşumları ve krizleri üzerine düşünceler. *Toplum ve Bilim*, 101, 31-50.
- Ölçer Özünel, E. (2006). *Masal mekânında kadın olmak*. Geleneksel Yayıncılık.
- Önal, M. N. (2011). *Muğla masalları*. Muğla Üniversitesi Yayınları.
- Özdemir, M. (2021). *Mitten medyaya Keloğlan*. Arı Sanat Yayınları.
- Sezer, M. Ö. (2014). *Masallar ve toplumsal cinsiyet*. Evrensel Yayınları.
- Somuncu, S. (2015). *Romanda bilgi iktidar ideoloji*. Hece Yayınları.
- Sözen, E. (1999). *Söylem: Belirsizlik, mübadele, bilgi güç ve refleksivite*. Paradigma Yayınları.
- Şen, S. (2008). *Anadolu masallarında kadının yeri*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tezel, N. (2013). *Türk masalları*. Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Tunç, E. (2020). *Anadolu sahası Türk halk hikâyelerinde erkeklik temsilleri*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tunç, E. (2021). Halk hikâyelerinde ataerkil bir ideoloji olarak “namus” ve erkek kimliğinin kurgulanmasında namus düşüncesinin üstlendiği işlevler üzerine. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 9(26): 11-33.